

[Úvod do filosofie]

Ladislav Hejdánek

◆ diktát, česky, vznik: nedatováno

◆ dictate, Czech, origin: nedatováno

Úvod do filosofie

[strojový, neredigovaný přepis – model Gemini Pro 3 preview]

Ještě dříve, než si v následujících jakýchsi kapitolkách najdeme a ukážeme cestu k bližšímu, důvěrnějšímu seznámení, setkání s filosofií, musíme v jistém smyslu ještě před začátkem několika slovy vyložit, proč nemůžeme začít způsobem, který je v podobných případech nejobvyklejší. Totiž tak, že bychom na počátku několika slovy a předběžně řekli, co to je filosofie.

Ale právě tady se ukazuje zvláštní potíž. Na jedné straně máme stovky různých pojetí a dokonce definic filosofie. A ty se někdy od sebe přímo diametrálně odlišují. A na druhé straně nevíme, kdo by vlastně mohl, měl právo, měl kompetenci rozhodnout, které z těchto tak rozdílných pojetí je správné nebo které je nesprávné, na kterém je možno stavět a na kterém nikoliv a podobně.

Zatímco totiž u každé odborné disciplíny vědecké lze vždycky najít stanovisko mimo její rámec, před vstupem do její, do jejího oboru, do oboru její kompetence, odkud lze posuzovat její zaměření a její povahu, její metody, její postupy, u filosofie něco takového možné není. Zajisté, máme možnost určitou filosofii či spíše filosofa posuzovat jakýmsi dílčím způsobem. Například po stránce historické nebo politické, po stránce psychologické, po stránce literární, jazykové a tak dále a tak dále. Ale co to je filosofie vůbec, to nám kompetentně nemůže říci žádná speciální věda. Žádná specializovaná odborná disciplína.

Nakonec se ukáže, že to je zase jenom sama jediná filosofie, která k tomu něco odborně, kompetentně může říci. Ale tady se právě dostáváme do těch největších nesnází. Aby filosofie mohla o sobě něco říci, musí tu napřed být. To znamená, že ten, kdo má rozumět, co filosofie sama o sobě říká, ten jí musí napřed rozumět. Ale jestliže někdo je teprve uváděn do filosofie, jestliže se teprve předběžně a poprvé s filosofií seznamuje, nemůže filosofii rozumět. A zejména jí nemůže rozumět v něčem tak specifickém, o čem vůbec nemůže nikdo kompetentně mluvit než právě ona.

A tak z tohoto důvodu nelze žádné uvádění do filosofie začít tím, že bychom nějak zkráceně a stručně řekli, co to je filosofie. Otázka, co to je filosofie, je vážnou, jednou z nejvážnějších, největších otázek filosofických. A filosofie musí rozvinout všechny své možnosti, všechny své schopnosti, musí vybudovat veliký aparát, celý systém, aby mohla k tomuto nejvlastnějšímu vlastně problému, totiž čím sama je, připravena přistoupit. A aby mohla na tuto otázku, na tento problém opravdu odborně, kompetentně, věcně odpovědět.

A tak otázka, co to je filosofie, nepatří vůbec na začátek filosofie, ale až na sám její konec. Nicméně s touto výhradou můžeme přece jenom hned na počátku něco o filosofii říci. Ne však vlastně a podstatně o ní, nýbrž o jejím místě, o prostoru, v němž žije, v němž se pohybuje, v němž je doma. Tímto prostorem je lidské vědomí. Totiž vědomí, které je schopno se vztáhnout k sobě samému. Aktu, jímž se vědomí obrací k sobě samému, říkáme reflexe. Nejvlastnějším místem filosofie je právě tato reflexe. Filosofie sama je svou podstatou reflexí. Ovšem reflexí, která se s neodbytnou a přímo tvrdošíjnou důkladností a důsledností pokouší co nejdále proniknout zároveň dvojím směrem. Jednak ke kořenům, k základům, k počátkům, to jest k principům své vlastní myšlenkové aktivity, jednak k celku, v němž má své místo a určení všechno, i samotná filosofie.

Najít a myšlenkově uchopit toto místo a určení je stěžejním posláním filosofie, ať už se v konkrétním případě zabývá čímkoliv. A filosofie se vskutku může zabývat čímkoliv. Nic není uzavřeno či dokonce zapovězeno jejímu pronikavému a vždy dále pronikajícímu úsilí. Filosofie se však zároveň nemůže ničím legitimně zabývat bez ustavičného zřetele k celku a bez vždy znovu podnikané neúnavné

sebekontroly, to jest zejména bez kontroly svých vlastních základů, východisek, principů a také bez jejich revize, ukáže-li se taková revize nutnou.

Aniž bychom se tedy pokoušeli postihnout filosofii v její podstatě, v její nejbyťostnější povaze, a vědomě se omezující na přibližné vnější ohraničení prostoru, v němž se zdržuje a kde trvale pobývá, kde se stává, či kde je podnikána... Můžeme o ní říci, že je principiální systematickou reflexí. Reflexe je nejvlastnějším elementem filosofického úsilí. Její principiálnost spočívá v jejím stále pokračujícím směřování k principům a posléze její systematickosti je nezbytnou podmínkou a nástrojem, byť vždycky pouze provizorním a vždy znovu revidovaným, či dokonce vyměňovaným nástrojem jejího vztahování a pronikání k celku.

Již na tomto místě se můžeme dotknout další otázky, totiž v čem spočívá odbornost filosofie a v jakém je filosofie vztahu k jiným odborným disciplínám, totiž k odborným vědám.

Někteří filosofové se pokoušeli chápat filosofii jako přísnou, ba nejprísnejší vědu. *Strenge Wissenschaft*, jak říkal například Edmund Husserl.

Důraz na vědeckost filosofie má nepochybně svůj hluboký smysl. Filosofie je náročným způsobem myšlení, v němž velice mnoho záleží na přesnosti, důkladnosti a také poučenosti. Skutečná filosofie je přísným kritikem a odpůrcem každého diletantismu.

Ve své náročnosti a odbornosti se však filosofie podstatně liší od každé vědy hned v několika směrech.

Především vidíme, že každá věda má dosti přesně vymezený obor své kompetence, který nesmí překročit, chce-li zůstat odbornou vědou a nechce-li se dopouštět prohřešku proti své vědeckosti.

Proto je každá věda specializovaná, to jest vztahuje se k určité části, vrstvě nebo stránce skutečnosti. Nikdy však ke skutečnosti celé, ke skutečnosti v celku.

Vědy si mezi sebou rozdělily skutečnost na díly a každá se zabývá pouhým jejím zlomkem. Mohli bychom to asi říci tak, jestliže tradičně se celek skutečnosti nazývá univerzem, že vlastně věda si rozdělila univerzum na jakési multiverzum. Na mnohost kousků univerza.

K podstatě vědy dokonce náleží, že tyto kousky štěpí dál a dál na kousky ještě menší, že tato specializace postupuje stále vpřed. To jest, že se vytvářejí stále užší a užší vědecké obory a že je zároveň stále nesnadnější, aby se vědeckí pracovníci různých oborů spolu nějak vůbec domluvili.

Věda vůbec, to jest nějaká jednotná, sjednocená věda, vlastně neexistuje. Existují jen stále už specializované odborné vědy.

Když se zjistí nějaká nová skutečnost nebo stránka skutečnosti, kterou se žádná existující speciální vědecká disciplína dosud nezabývá a která se vymyká z kompetence dosavadních vědeckých oborů, ustaví se nová věda. Nový vědecký obor. Například jaderná fyzika.

Jindy je důvodem k ustavení nové vědy vynález nové převratné metody. Například polarografie.

A nebo zase okolnost, že několika nebo celé řadě dosavadních oborů jsou určité velmi významné jejich složky společné. Tak vznikly hraniční obory jako fyzikální chemie nebo biofyzika a biochemie.

A nebo jaksí napříč několika oborům vymezené disciplíny, jako je třeba kybernetika, nově integrující vybrané partie z mechaniky, elektrotechniky, biologie, psychologie, sociologie, neurologie, práva a já nevím čeho ještě.

Naproti tomu filosofie nemá takto vymezený obor kompetence, to jest nezabývá se nějakým výsekem skutečnosti, nýbrž nepřestává se vztahovat k celku. Vědám se naopak celek jaksi vytrácí pod rukama.

Konkrétním důsledkem toho je oprávněnost filosofie zabývat se čímkoliv. To jest také čímkoliv z toho, co už spadá do kompetence některé speciální vědy.

Způsob, jak se toutéž skutečností zabývá odborná věda a jak filosofie, je ovšem různý. Vědě jde o odhalování stále nových a nových detailů, které dosud zůstaly neobjeveny. Každá věda se pokouší ten výsek skutečnosti, který náleží do její kompetence, prozkoumat do všech podrobností a svůj obor takřikajíc vyčerpat. Když se ukáže, že ten obor je příliš široký a nezvládnutelný, tak se věda rozdělí na několik disciplín, které pak mají usnadněnou možnost takového vyčerpání svého oboru.

Filosofii nejde nikdy o vyčerpávající poznání, nýbrž o přednostní orientaci na nejdůležitější poznatky, respektive na nejvýznamnější stránky skutečnosti, představující jakési ukazatele a orientační body pro základní filosofické úsilí vztáhnout se na jedné straně k celku a na druhé straně vlastním principům.

S tím však souvisí druhá věc, v níž se filosofie naprosto základně liší od každé vědy. Věda totiž, ostatně právě tak jako filosofie, může přistupovat ke svému předmětu jenom tak, že si s sebou přináší nějakou svou výbavu. Někaký aparát, zejména určitý soubor myšlenkových prostředků, bez nichž není žádné poznání, žádné uchopení a pochopení předmětu vůbec možné.

Ale věda tu je proti filosofii těžce handicapována. Protože může zůstat vědou jenom pokud se drží v mezích své kompetence, není schopna se v rámci své vědeckosti zabývat sama sebou, a tedy ani odborně kontrolovat myšlenkové nástroje a pojmový aparát, s nímž pracuje. To však znamená, že věda vlastně neví a není ani schopna přesně a plně vědět a sledovat, co vlastně dělá, když odborně pracuje. A protože se ovšem bez něčeho takového obejít nemůže, pokouší se o to navzdory své nekompetentnosti. A tedy diletantským, nevědeckým způsobem.

Odbornost, *exaktnost*, přesnost je vždycky jen jednou stránkou vědecké práce. A o této stránce se především a co nejhlasitěji mluví. Ale rubem této přesnosti a odbornosti, ba dokonce jakýmsi nejistým a nezajištěným základem této *exaktnosti*, je něco velice neodborného, diletantského, nepřesného a přibližného. A nejednou i nesprávného, falešného.

Proto například matematik a fyzik Whitehead, který spolu s Russellem napsali epochální dílo ze symbolické logiky *Principia Mathematica*, říká ke konci své filosofické dráhy, že *exaktnost* je podvod (viz *Matematika a dobro a jiné eseje* v Mladé frontě 1970, v edici Váhy, strana 117).

Docela jinak je tomu u filosofie. Ta svůj obor nijak nevymezuje a neomezuje. A vystavuje se tak ovšem hned na počátku eventuálním výtkám vědeckých odborníků, že se chová diletantsky. Ale svým neustálým zřetelem k vlastním principům na jedné straně a k celku na straně druhé je ve skutečnosti schopna dbát všech významných souvislostí, ať už vedou odkudkoliv a kamkoliv. A tak je schopna filosofie také kontrolovat svou vlastní aktivitu a uvědomovat si kriticky, co vlastně podniká, když je filosoficky aktivní.

Zatímco žádná věda není schopna se kompetentně zabývat sebou samotnou a kontrolovat svá východiska a své principy, náleží toto zaměření na sebe a na vlastní činnost k nejpodstatnějším rysům a přímo k odbornému poslání filosofie. Podrobněji o vztahu mezi vědami a filosofií doporučuji článek *Věda a filosofie* ve *Tváři*, v ročníku 69, čísle 1, strana 22 až 26.

Tak se nakonec ukazuje filosofie jako mnohem vědecktější, než kterákoliv odborná věda. Protože ze svého eventuálního diletantismu, ze své neodbornosti, nepromyšlenosti a zmatků ve vlastních

principech dovede postupovat k novému a novému vyjasňování, je schopna se těchto nedostatků postupně zbavovat za ustavičné, přísné sebekontroly. Kdežto věda ničeho takového schopna není. Ale je nucena ve svém diletantství setrvávat a nebo stejně diletantsky a nazdařbůh zakotvit ve stejné nekontrolovaných a předem neproověřených principech jiných.

Protože by však samozřejmě nemělo smyslu upírat vědě vědeckost, bude lépe, když povahu této vědeckosti upřesníme a blíže vymezíme. A to nám pak umožní podtrhnout, v čem podstatném se filosofie liší od všech speciálních věd, aniž by tím byla v čemkoliv zpochybněna náročnost a vysoká úroveň, nezbytná pro řádné filosofické uvažování a zkoumání. A budeme-li potom filosofii označovat jako vědeckou, nebo přímo za vědu, to zůstane záležitostí pouhé terminologie. Klidně můžeme připustit, že filosofie je vědou, ale musíme dodat, že velice zvláštní vědou, podstatně se lišící od všech ostatních věd svou schopností zabývat se v rámci své odborné kompetence sebou samotnou, svými vlastními principy a zároveň neztrácet perspektivu celku.

Je to něco podobného, jako když bychom chtěli říci o člověku, že to je opice. Také bychom museli dodat, že ovšem velice zvláštní opice, lišící se od všech ostatních svou schopností myslet. A to znamená svou schopností se ve svém vědomí a svým vědomím vztahovat také ke svému vědomí a vědomě je spravovat, řídit, tak, aby nespočívalo jenom v nějakém samovolném vybavování a uplývání představ, ale aby se stalo obezřetným a kontrolovaným postupem vpřed po zamýšlených, byť předem neprozkoumaných cestách.

Uvedené přirovnání není založeno, jak vidět, na náhodné vnější podobnosti, ale na něčem, co je elementárně významné jak pro bytostné určení člověka, tak pro bytostné určení filosofie. Tím společným totiž, bez čeho člověk by nebyl člověkem a filosofie filosofií, je právě reflexe. A tak si tedy ještě něco bližšího povězte o reflexi.

Pro lidské vědomí je komplikovaně vybudovaná reflektovanost charakteristická. Člověk nejen ví, ale také ví, že ví. To jest dovede se svým vědomím vztáhnout také k tomuto vědomí. Jinak bychom to mohli vyjádřit tak, že člověk nejenom má nějaké vědomí, nejen si něco uvědomuje, ale rozumí tomuto svému vědomí, to jest rozumí nějak sám sobě. K lidskému vědomí obě tato dvě patra nutně náleží.

Náš vztah k věcem, ke světu, se stává vědomým nikoli už tím, že svůj praktický vztah vědomím jen doprovázíme, ale teprve tenkrát, když se stává vztahem vědomí, které si uvědomuje samo sebe. Ve vědomí, které se už nevztahuje jenom k věcem, ale zároveň i k sobě se otevírá cesta reflexi, která ovšem vede, či alespoň může vést dál. To jest například k tomu, co jsme teď vyjádřili v předchozích větách. Člověk tedy pak nejenom ví a nejenom ví, že ví, ale dovede si uvědomit, že je schopen vědět, že ví. Někde tam, kde si tohle první lidé uvědomili, to jest kde se svým vědomím poprvé pokusili uchopit skutečnost svého vědomí, které ví, že ví, tam začínají dějiny filosofie.

Klasickou podobu dal této tříetážové filosofické reflexi aténský filosof pátého století před Kristem Sókratés. Známé je jeho vysvětlení výroku z delfské věštírny, že prý je Sókratés nejmodřejší ze všech lidí. Sókratés, obžalovaný z rušení státního náboženství a zkažení mládeže, nechce tomuto autoritativnímu výroku státní instituce odporovat, a tak říká (to najdeme v *Obraně Sókratově*): „Zašel jsem ke kterémusi z mužů podle zdání moudrých.“ A o kus dál: „Když jsem ho zkoumal a rozmlouval s ním, nabyl jsem mínění, že se tento muž zdá moudrým jak mnoha lidem, tak obzvláště sám sobě, ale moudrý že není. A potom jsem se pokoušel mu ukazovat, že se domnívá, že je moudrý, ale že není. To jsem si tím zneprátnil i jeho i mnohé z přítomných. Avšak odcházeje uvažoval jsem sám u sebe, že proti tomuto člověku jsem já opravdu moudřejší. Bezpochyby totiž ani jeden, ani druhý z nás neví nic dokonalého, ale tento se při svém nevěděni domnívá, že něco ví, kdežto já ani nevím, ani se

nedomnívám, že vím. Podobá se tedy, že jsem nad něho moudřejší alespoň o něco málo, právě o to, že co nevím, ani se nedomnívám, že vím.“

Podle Platóna vykládal prý tohle Sókratés svým soudcům ve své první řeči na soudě.

Tady máme tedy ty tři úrovně, tři etáže, tři patra reflexe jako na dlani.

Řekněme si to ještě jinak. Člověk je praktická aktivní bytost, to jest aktivně se obracející do světa, aby něčeho dosáhla, něco zasáhla, aby něco změnila. Ve svém vědomí se sice vztahuje také k oněm věcným cílům, jež sleduje, ale nutně i sama k sobě, ke své aktivitě, ke své praxi. Prostředky, jimiž vědomí dovede uchopit svůj předmět, jsou vposledu odvozeny, respektive vypůjčeny z praxe. Vědomí samo se věcí, předmětů, událostí, skutečností nemůže dotknout. Ale svůj vztah k nim potřebuje mít zprostředkován. A tím zprostředkujícím činitelem, bez něhož by se vědomí nemohlo vztahovat k věcem, je praxe. Vědomí proto nutně vychází především z praxe, ale není pouhým jejím doprovodem, ale samostatnou aktivní složkou, která se z praxe vyděluje a zase se k ní vrací a která se rychle stává dokonce nejvýznamnějším organizujícím elementem praxe. Praxe v pravém slova smyslu vlastně není bez vědomí, bez myšlení, bez promyšlenosti vůbec možná, není to žádná praxe. U zvířat o praxi nemluvíme právě proto, že není vědomě, promyšleně organizována.

Praxe je skutečnou praxí pouze tehdy, je-li uskutečněním nějakého vědomého, uvědoměného rozvrhu, plánu. Takové uskutečnění se ovšem vždycky každému projektu pouze blíží. Uskutečňuje vždycky zároveň něco víc i něco méně, než bylo v rozvrhu. Napětí mezi vědomým rozvrhem, úmyslem, plánem a mezi jeho realizací, jeho uskutečněním, je jedním z nejsilnějších motivů myšlení. Člověk je totiž schopen svou praxi nejen vědomě projektovat, plánovat a řídit, ale je schopen se k ní dodatečně vracet, podrobovat ji opětovným rozborům a přezkoumávat ve světle realizačních neúspěchů i úspěchů své původní rozvrhující záměry. Z toho všeho je zřejmé, že jak už bylo řečeno, vědomí není pouhým doprovodem praktické aktivity, ale že je samostatnou aktivitou, která má pro lidskou praxi jako celek funkci zcela základní, totiž řídicí. Jako samostatná aktivita je vědomí, myšlení také praxí. To jest je také realizací určitých projektů, rozumí se vědomých projektů. Ale také na rovině vědomí se realizace vždycky více či méně od každého projektu liší. Což je vědomí samo schopno sledovat jako napětí mezi tím, co zamýšlelo a tím, co provedlo, uskutečnilo. A to je možné pouze díky tomu, že vědomí vskutku samostatnou aktivitou jest. A to takovou aktivitou, která je schopna se vracet k sobě samé, zaměřovat se na sebe, podrobovat se kontrole a zejména si také rozumět. To vše máme na mysli, mluvíme-li o reflexi a o reflektovanosti, dokonce mnohonásobné reflektovanosti lidského vědomí. Díky tomu, že je vědomí schopno rozumět sobě samému. A v té míře, s jakou pronikavostí je toho schopno, dovede prosvětlit samotnou lidskou praxi jako celek a jejím prizmatem i svět, v němž se tato praxe uskutečňuje. Ale ještě víc. Teprve v tomto prosvětlení může být vůbec otázka životní praxe jako celku položena. Právě tak jako otázka světa. Je naše životní praxe vůbec celkem? Je opravdovou jednotou? Je vnitřně a v hloubce vskutku integrována, sjednocena? A kde, v čem jsou základy její integrity? V jaké rovině je vnitřní jednota lidského života zakotvena? Podobné otázky jsou mimořádně významné právě v naší epoše, která industrializační dynamikou a převratnými proměnami společenských struktur často narušuje až desintegruje četné mezilidské svazky, tradiční instituce a struktury, což nemůže nemít důsledky i v nejednom nalomení vnitřní životní integrity jednotlivců. Životní jednota, celistvý charakter života, nenalomený charakter, integrita osobnosti, to vše nikdy nepřestalo být ani v naší epoše postulátem života vskutku lidského. Společenské struktury nás nutí žít v rozmanitých okruzích a sférách: v rodině, ve škole či v zaměstnání, mezi sousedy v ulici či na vesnici, v politických či zájmových organizacích. To vede k tomu, že si vytváříme rozmanité typy komunikace s jednotlivými světy, jež pro nás uvedené a podobné sféry a okruhy představují. Žijeme v několika světech. Ale považujeme za pochybné, nezdravé, až nelidské vystupovat v těchto různých světech jako různí lidé. Cítíme potřebu tyto světy sblížovat, propojovat, sjednocovat. Chceme žít v

jednom světě, ve světě, který je stejně tak náš vlastní, jako všem lidem společný, to jest univerzální. Kdo všechny roviny a sféry svého života takto propojit a sjednotit nemůže a nedovede, je obětí tlaků, na jejichž zvládnutí sám nestačí. Kdo je propojit nechce, internalizoval pluralitu a rozpornost okruhů, v nichž se pohybuje jeho život, to jest přenesl tu mnohost a rozmanitost dovnitř sebe, zabydlil se v té mnohosti a propadl jakési schizofrenii, která ve skutečnosti narušuje a deklasuje všechny jeho vztahy k druhým lidem, ať už z kteréhokoli okruhu, a tím ovšem i lidskost jeho vlastního života. Četné případy takové schizofrenie pramení v nějakém morálním selhání, které začíná jako obelhávání druhých a nutně s sebou přináší obelhávání sebe sama. Ale není tomu tak vždy. Nejčastěji se morální aspekt objevuje dost pozdě, obvykle až ve chvíli, kdy se člověk začne bránit pohledu na vlastní situaci, jaká vskutku jest. Takový pohled se nám otvírá zpravidla náhle a náhodou, nikterak nevolán a téměř vždycky napříč tomu, co jsme si sami o sobě a o svém životě až dosud mysleli. Jsme jím zaskočení, cítíme se jím obviněni, vidíme, jak se naše zaběhané jistoty otrásají a někdy přímo hrouť, a jsme velmi nakloněni vyhnat podobné nápady z mysli. V případě, že nejde o naši vlastní myšlenku, jsme velmi nakloněni slova druhého člověka neslyšet, nechápat a nebo jím rozumět jinak, co možná neškodně, anebo tak, abychom je mohli snadno napadnout. Zlo obvykle nepramení ze zlého úmyslu. To jsou jen výjimky. Morální selhání nespočívá ve vymýšlení způsobů, jak uskutečnit zlo, ale ve vymýšlení způsobů, jak zlo zakrýt, schovat, učinit nenápadným a zanedbatelným, či dokonce je prohlásit za dobro, to jest mystifikovat je, obelhat jiné a zejména i sami sebe. A tady právě je to nejvlastnější místo a ta důležitost reflexe. Reflexe není žádným automatismem. Není sérií reakcí našeho vědomí, která by probíhala zcela samovolně, vyvolána prostě nějakou konkrétní událostí. Reflexe může být právě tak korektní a pravdivá, jako falešná a lživá. Reflektovat také buď chceme, nebo nechceme. Reflexi můžeme právě tak vyhledávat, jako se jí vyhýbat, bránit se jí a zahánět ji. Reflexe ovšem není sama tím světlem, které je schopno prosvětlit naši situaci a naše vlastní jednání, ale znamená otevřenost vůči takovému prosvětlení, otevřenost vůči světlu samému. Reflexe sama nevytváří obraz naší situace a naší životní polohy, není sama jediným tvůrcem, jediným producentem takového obrazu. A je-li jím někdy přece, pak lže, zakrývá, mystifikuje. To je pak stylizovaná a deformovaná reflexe. Reflexe, která chce sama všechno vykreslit, znázornit a zhodnotit, ví ovšem vždycky už předem, k jakému obrazu směřuje. Ví, jaký obraz potřebuje, to jest jaký obraz bude sloužit – alespoň jak se domnívá – cílům, jímž se sama odevzdala. Naproti tomu pravá reflexe prosvětluje lidský život v nejrůznějších a vposledu ve všech jeho polohách a vrstvách jen proto, že se sama nechá osvětlit a prosvětlit. To jest, že se sama otevře světlu, kterým manipulovat nemůže a ani nechce. V tom smyslu není reflexe zdaleka pouze intelektuální či dokonce nadstavbovou záležitostí. Zejména však není žádným aparátem, lépe či hůře fungujícím racionálním mechanismem, ale je vždycky zároveň osobním stanoviskem, výrazem a důsledkem určitého *ethosu*, určité životní orientace, životního zaměření, životního stylu. A opět nikoli pouhým výrazem, ale prosvětlujícím pomocníkem i korektivem takového stylu. Systematicky vybudovaným či spíše vždy znovu budovaným myšlenkovým a duchovním oborem, který učinil reflexi svým východiskem, metodou i trvalým cílem, je filosofie. Filosofie je nepochybně záležitostí vědomí, myšlení, nejčastěji velmi abstraktního myšlení. Už jsme si řekli, že na rozdíl ode všech vědeckých oborů, které již existují a které ještě vzniknou, pracuje filosofie způsobem, který se nestává nepřiměřeným a nepřislušným, je-li za předmět zkoumání zvolena filosofie sama. Filosofie je jediná odborná disciplína, která je sama sobě legitimním tématem a také ovšem problémem. To znamená, že světlo, které může filosofie vrhnout na kterékoli téma, na kteroukoli situaci, nemusí nutně udržovat v pozadí přítmi nebo tmu, jako je tomu u každé vědy. Filosofie nemusí vycházet z předpokladů a principů, které zůstávají mimo dosah její kontroly. Prosím obrátit stranu kazety.

--- další strana (s2.txt) ---

Jestliže některá filosofie přece ponechává prostor takovým neosvětleným, nekontrolovaným principům, jako je tomu u *pozitivismu*, je to její konkrétní nedostatek a přímo vina, ale v žádném případě nejde o osudové zatížení každého myšlenkového pokusu, jak to někdy slyšíme vykládat.

Skutečností však je, že filosofie, která se dobývá stále hloub ke svým kořenům, se nutně dostává vposledu mimo oblast pouhé myšlenky. Mohli bychom říci: každá *reflexe* je *reflexí* buď nějaké jiné *reflexe* a nebo *praxe*. O čemž víme ovšem, že sama *reflexe* je také takový zvláštní druh *praxe*.

Kořeny filosofie jakožto myšlenkového úsilí a myšlenkové aktivity nejsou totiž jen myšlenkové. Není tomu tak ovšem jenom proto, že každé myšlení, každá *reflexe* vychází z *praxe* a na *praxi* navazuje. Právě tak jako k určité *praxi* také se zase vede.

Filosofie je *prizmatem*, v němž se ukazují jinak skryté nejzákladnější struktury a přímo počátky, principy lidské aktivity. Nejzákladnější rozvrhy lidské *praxe*, ano, lidského života vůbec. A filosofie nemůže vyjasňovat pohled na tyto skryté základy v *distanci* ke všem takovým základům, ale pouze tak, že některé přijme a jiné odmítne, že jedny umlčí a jiným dá slovo. Zkrátka že se na této nejzákladnější životní rovině kvalifikovaně, to jest filosoficky zdůvodněně, promyšleně, vědomě, rozhodne. Že volí.

A volí nikoli tak, že by pak z roviny abstraktní volby prakticky odvozovala důsledky pro všechny roviny nižší, nýbrž tak, že buď ono základně předfilosofické rozhodnutí přijme svým způsobem, to jest veškerým svým aparátem, veškerým svým *senzoriem*, celou svou stavbou myšlenkovou a nebo odmítne.

Odmítnout je však může jen volbou jiného rozhodnutí, které inspiruje, vyvolá, podpoří, ale které zůstává i v takovém případě rozhodnutím předfilosofickým a mimofilosofickým. To jest rozhodnutím celoživotním, generálním obratem životní i myšlenkové orientace.

Každá lidská aktivita má dvojí konec, dvojí zakončení. Jednak mění svět, to jest je orientována do světa, jednak mění samotného aktivního člověka, to jest je orientována dovnitř. Člověk nemůže proměňovat svět, aniž by proměňoval sám sebe. A nemůže se sám změnit, aniž by proměnil, přeměnil i svůj svět. To je přímým důsledkem okolností, že *subjekt* se děje, stává, a že netrvá neproměnně uprostřed svých akcí. Cokoli učiní, byť na samém okraji své akční sféry, zasáhne v některých svých důsledcích i jeho samého, v samotném centru jeho bytosti. Jinými slovy řečeno: ať udělá člověk cokoli, byť sebe *efemérnějšího*, sebepovrchnějšího a nebo sebe *utilitárnějšího*, znamená to vždycky zároveň zaujetí celoživotního stanoviska či přístupu ke světu jako celku.

Základní vztah ke světu, základní životní orientace je rozvrhována v každé i sebejednotlivější, sebe *partikulárnější* akci. Nemusí vystupovat navenek nijak nápadně, ale v hlubinách se formuje. A filosofie je přede všemi myšlenkovými disciplínami povolána k tomu, aby jako v rentgenových paprscích ukazovala, osvětlovala a formulovala, abstraktním způsobem na abstraktní rovině, tyto základní postoje a přístupy ke světu, k lidem a k sobě samému.

Protože to nedovede žádná jiná disciplína, zdá se, jako by šlo o filosofické postoje a filosofické přístupy. Ale ve skutečnosti to jsou postoje a přístupy, které nejsou nebo alespoň nemusejí být zprostředkovány žádnou filosofií. Právě tak jako kostra nemá charakter rentgenových paprsků, přestože jsou to právě ony, které dovolují ji vidět v živém těle.

Vyjasnění pravé povahy oněch základních postojů a přístupů ke světu je ovšem i pro filosofii úkolem značně nesnadným a neschůdným. Někdy je zapotřebí celých epoch k tomu, aby filosofie rozpoznala některé složky specifického, ale pro danou epochu obecného a v této obecnosti jakoby samozřejmého přístupu ke světu, k věcem, událostem a podobně. Je tomu tak proto, že

předpokladem věcného postižení skutečné povahy nejzákladnějších struktur určitého přístupu ke světu a určité životní orientace je vždycky alespoň metodický odstup. A ten je umožněn pouze vskutku realizovanou orientací jinou, *alternativní*, odlišnou.

Časem si ukážeme celou věc na příkladě pro evropské dějiny rozhodujícího epochálního zvratu životní orientace do minulosti v orientaci budoucnostní. Ale než se k tomu ještě dostaneme, provedeme si předběžně ještě závěr. Shrňme si zatím, co bylo dosud řečeno.

Lidské vědomí se vyznačuje tím, že je schopno se v *reflexi* obracet k sobě samému. *Reflexe* se však vždycky obrací k nějakému typu aktivity člověka. Tou aktivitou může být aktivita vědomí a myšlení, to znamená nějaká jiná *reflexe*, ale můžeme jít dál a přistoupit k této jiné, dřívější, základnější *reflexi*, která se obracela k nějaké ještě dřívější a ještě základnější aktivitě. A tak můžeme postupovat tak dlouho, až dospějeme k *reflexi*, která už není *reflexí* nějaké další *reflexe*, nýbrž *reflexí nerefektivní* aktivity, *reflexí* jiné než myšlenkové *praxe*. Filosofie se pak nikdy nespokojí jenom s jedním nebo dvěma kroky *reflexe*, nýbrž pokouší se postupovat tak daleko, jak je to jenom možné. A jak tak postupuje, či vlastně sestupuje na stále základnější a hlubší roviny, dostává se až tam, kam není schopna sestoupit žádná jiná myšlenková disciplína, to jest žádná odborná věda. A v této dosud utajené a temné hlubině odhaluje filosofie určité struktury životní orientace, která se původně formuje nechtěně a nevědomky, ale která má potom velký, i když ne jediný vliv na všechno chování, jednání, životní spravování a zkrátka celý život člověka.

Teprve když se tyto základní struktury životní orientace díky filosofické *reflexi* dostanou na světlo, je možno s nimi něco podniknout. To jest je možno je především srovnat a konfrontovat, zjistit, zda nejsou ve vzájemném rozporu, anebo zda důsledně provedeny nevedou nesprávným, falešným a zhoubným směrem. Pokud se nějaká taková porucha, nedostatek nebo vada projeví, musí se filosofie pokusit o jejich odstranění. Protože požadavkem smysluplného života je sjednocení základu, to znamená sjednocení všech principů, z nichž lidský život, jak se ve filosofické *reflexi* osvětluje, vychází a na nichž stojí.

Tak jsme si ukázali, že filosofie je schopna odhalit a ukázat sám životní základ, nejhlubší zakotvenost lidského života a podstatné rysy celoživotní orientace a že je schopna promyslet a vyprojektovat reformu této životní orientace, uvést do chodu proměnu, obrat života ve směru jeho nápravy, ale na druhé straně falešná a nesprávná filosofie také obrat ve směru pobloudění z cesty a zkázy života. Nicméně to všechno je pouze jeden směr, jímž filosofická *reflexe* ukazuje. Nesmíme zapomenout ani na směr druhý, a jak se posléze ukáže, i třetí.

Reflexe, kterou se vědomí obrací k životní *praxi*, odhaluje a osvětluje nejenom ty složky *praxe*, které se odvozují ze *subjektu* a z jeho přístupu ke skutečnosti, ale také ty její složky, které spadají na vrub skutečnosti samé, skutečnosti, kterou má *subjekt* před sebou a k níž se vztahuje a k níž je zaměřen ve svých akcích, tedy na ty složky, které se odvozují z předmětné skutečnosti. V aktivitě, v *praxi subjektu*, lidského *subjektu* v našem případě, se totiž setkávají a jsou sjednoceny, integrovány obojí složky, to jest vlivy obojího druhu. V *reflexi* se tento dvojí původ, dvojí zdroj *praxe*, její povahy a jejího průběhu odhaluje, osvětluje či spíše pokusně interpretuje. Samozřejmě může dojít k omylům. *Reflexe* může chybně roztrdit oba druhy vlivů a započítat na vrub předmětné skutečnosti něco, co je přínosem a výtvozem *subjektu*. To je zpočátku ten nejčastější případ. Ale může mylně za výbavu *subjektu* považovat něco, co si *subjekt* ve skutečnosti nepřináší s sebou jako nějaké *apriori*, jak to chápe například Kant, ale s čím se střetává pouze v setkání se skutečností určitého předmětného typu. Nicméně takové omyly lze potom napravit, když nová *reflexe* se zaměří na onu chybnou, aby ji prověřila, revidovala a skorigovala.

Nicméně ještě ani tam, kde je v *reflexi* správně rozlišeno mezi tím, co v *praxi* vyvěrá ze samotného *subjektu praxe*, a co jest připsat na vrub předmětné skutečnosti, nejsme zdaleka u cíle. *Subjekt* totiž vůbec není takovou daností, kterou bychom mohli předmětně uchopit jako něco hotového, nýbrž je svou hloubkou zakotven ve skutečnosti docela odlišné povahy, ve skutečnosti naprosto jiného typu. Předběžně bychom mohli užít jakési metafory. Vedle dané, předmětné skutečnosti je tu skutečnost *subjektu*, zejména skutečnost jeho aktivního přístupu k předmětné skutečnosti, jeho výbavy a aparátu, s nimiž k předmětné skutečnosti přistupuje. Ale tento přístup *subjektu* k předmětné skutečnosti buď situaci osvětluje a činí přehlednou, anebo naopak zatemňuje a činí něčím zmatečným a chaotickým. To však nezáleží pouze a výhradně na *subjektivním* přístupu, nýbrž na tom, zda to je přístup otevřený a otevírající, anebo naopak uzavřený a zavírající. A ta uzavřenost nebo otevřenost se netýká a nevztahuje primárně k předmětné skutečnosti, která má být postižena, nýbrž jak bychom mohli spíše říci ke skutečnosti nepředmětné, totiž ke skutečnosti osvětlující situaci a předmětnou skutečnost tak, že ukáže svou pravou podobu, to jest stavějící ji do pravého světla, do světla pravdy.

Ale abychom si tyto dost abstraktní formule také trochu prosvětlili a uvedli do pravého světla, musíme se na nějakou chvíli zaměřit na problém, který je pro filosofii rovněž zcela podstatný a přímo konstitutivní, totiž na problém problému, na otázku otázky. A nejlépe si snad celou věc zpřítomníme na tématu, které se stalo pro řadu filosofických směrů v posledních desetiletích čímsi centrálním a dominantním, totiž na tématu, na otázce, co to je, či lépe kdo to je člověk. Na tomto místě uvedu jenom několik málo orientačních poznámek a pro doplnění doporučuji článek *Člověk a otázka* zařazený do sborníku *Podoby* z roku 1967, strana 129 až 141.

Na první poslech či na první pohled vypadá otázka po člověku, po tom, co to je člověk, jako běžná otázka, podobná těm, které obvykle v běžném životě klademe. Máme za to, že sama otázka není předmětem zkoumání, nýbrž předmětem zkoumání je člověk. Člověk je předmětem otázky a předmětem odpovědi na tuto otázku. Sama existence člověka je, jak se předpokládá, čímsi daným, určitým, jednou zformovaným, ovšem eventuálně stále ještě se formujícím, a stává-li se předmětem otázky, není tomu tak proto, že by sama existence člověka byla něčím nevyjasněným a problematickým, nýbrž že pouze naše vědomosti, naše znalosti jsou nedostatečné, neúplné a eventuálně také mylné, takže musejí být opraveny a doplněny, aby odpovídaly té dané skutečnosti.

Ale takto chápaná otázka po člověku je špatně chápána a znamená zavedení otázky i odpovědi na ni na scestí. Stojí totiž za ní předpoklad, že člověk je něčím daným, a tedy neproblematickým. Je tu tedy v pozadí jakési pojetí, předpojetí člověka. A toto předpojetí, předběžné pojetí, nekontrolované, ale vstupující na zapřenou jaksi do samotné otázky a do způsobu, jakým je otázka chápána, činí svévolně předmětem otázky člověka, který se netáže.

Ale to je nedůsledné. Jestliže člověk, po kterém se ptáme, po kterém se tážeme, po kterém se dotazujeme, je člověk, který se netáže, kdo tady vlastně tu otázku staví? Vždyť už to, že my tu otázku klademe, je dokladem, že člověk je tvor, který se táže. Vždyť my jsme lidé. A tak otázka po člověku správně pochopená je otázkou po tom, co to je otázka. A co to je ta bytost, jaká to je bytost, která je schopna se tázat, která je schopna stavět otázku.

Bytost, která staví otázku, je bytost otevřená, nehotová, nenaplněná. Je to bytost, která něco očekává, která naslouchá, která se chce něco dozvědět, která očekává odpověď na svou otázku. To znamená, že člověk se otevírá něčemu, co není před ním jako předmětná skutečnost, jako hotová věc, ale co mu všechno, to, co před ním je, ale také jeho samotného, uvede do nového světla, do pravého světla. Co mu všechnu skutečnost i jeho vlastní skutečnost ukáže v pravém světle, ve světle pravdy.

A tak je otázka po člověku, po tom, co to je nebo kdo to je člověk, něčím daleko víc než jenom výrazem nedostatečného lidského vědomí, nedostatečných znalostí. Nýbrž je výrazem aktuální živé existence člověka. Je součástí, integrální součástí lidské existence samotné. Člověk je bytost, která se táže. To znamená, že člověk je bytost, která je v podstatném smyslu otevřena. Která je bytostí očekávající, bytostí orientovanou do budoucnosti.

Člověku je všechno již hotové, již dosažené, jenom podmínkou a předpokladem, jenom výchozím bodem, a to vždy znovu výchozím, s každým krokem se nové a nové skutečnosti stávají součástí těch výchozích podmínek. Člověk ani individuálně, ani dějinně není dán v hotové, uzavřené podobě, ale žije v ustavičném vykračování, přesahování toho, čeho dosáhl, jak a v čem se realizoval. Lidský život spočívá ne v setrávání, v udržování toho, co je, ale v přesahování. Člověk žije tam, kde se chápe nové situace, ne tam, kde je v držení dosaženého.

Lidskost je v otevřenosti, v ustavičném otvírání vůči novému, nikoliv ve shromažďování a uchovávání. A otázka je jedním ze způsobů, jímž se člověk otvírá tomu, co není, co ještě není. A to je právě ta skutečnost, ta podstatná, pro lidský život naprosto základní skutečnost, která však nemá předmětný charakter. To jest tato skutečnost není ničím daným, hotovým, ničím, co je před námi jako věc, jako předmět.

Tážíci se člověk nestaví do otázky jenom tu nebo onu konkrétní záležitost, ale sám sebe. Skutečná otázka je nová dimenze, do níž člověk vstupuje. Je celým novým světem. Je prostorem, do něhož člověk vchází. Existence člověka je právě život v otázce. To jest život, který se táže a který je současně dotazován. Otázka je vzduch, který člověk dýchá. Je prostředí jemu vlastní, bez něhož by zahynul. Poslední zdroje tázaní sahají hloub, než kam může proniknout jakýkoli popis, ba dokonce jakákoli *subjektivita*. Tázáním uskutečňuje, realizuje člověk sám sebe jako člověka. V otázce uskutečňuje své lidství. To znamená, že uskutečňuje své lidství v očekávání, že se mu dostane odpovědi. Uskutečňuje své lidství v otevřenosti vůči setkání s tím, co očekává.

A tady raději skončím. Martine, odevzdávám ti kazetu v rozpacích. Není to dobré, co jsem tam nadiktoval. Je to především velmi neprůhledné, jak se mi zdá, a není to ani dobře srovnané. Stále jsem to odkládal, stále jsem to předělával, ale myslím, že se to nepovedlo. A jenom abych aspoň trochu splnil dluh, tak to v té podobě, v jaké to je, dávám z rukou a sám jsem rozhodnut, že jakmile budu mít trochu příležitosti, trochu víc času a jakmile budu trochu víc ve formě, tak že to celé předělám. Tak chápej to ty i tví přátelé jako cosi velmi provizorního a buďte si vědomi, že vaše připomínky, dotazy, kritika a různé námitky mně budou pomoci proto, abych to potom vylepšil. Tak zatím děkuju za pozornost a zejména za to, že snad omluvíte, že to je tak nepovedené. Buďte zdraví.

Jedna, dva, tři, čtyři, pět, šest, sedm, osm, devět, deset. Dále jsou některé soukromé zprávy a nebo spíše pozdravy jenom. Jedna, dva, tři, čtyři, pět, šest, sedm, osm, devět, deset.

Honzo, mockrát děkujeme za obě nahrané kazety. Nepochybně by bylo asi nejvhodnější to hned poslat, aspoň tu jednu poslat po Martinovi zpátky, ale zatím jsem to slyšel jenom já, tady máme strašnej fofr a nikdo se k tomu ještě nedostal, tak si to tady necháváme oboje. A já si ostatně nechávám tady ještě i tu kazetu od Martina, na kterou jsem zatím ještě neodpověděl, a pošlu to po poslovi. Jinak ty zprávy nás dílem potěšily a dílem rozhořčily. Martin asi vyloží, jak to bylo tady. Čili to tam nemusíme posílat touto cestou. A já bych měl ještě několik věcí v plánu, ale teď do Martinova odjezdu, přesně řečeno do svého odchodu do práce, protože ještě dneska v šest zase začínám topit, tak do svého odchodu to nijak nestihnou, nehledě k tomu, že jsem strašně mimo formu. Nebolí, jak Patočka říká, indisponován.

A tak vlastně hlavně vás chceme pozdravovat všechny a takové všechny známé, že paní profesorce příležitostně vyřídíte naše plamenné pozdravy. A já doufám, že v, jak říkájíc, v historicky krátké době budu mít možnost teda kromě vašich vlastních kazet, vámi nahraných, eventuálně s mými přífrky v Martinově případě, poslat ještě také něco z naší tvorby. Napadlo mě totiž, že by možná nebylo zcela od místa, kdybych poslal také nějaké, jak říkával Bolzano, duchovní úvahy, k čemuž mě inspirovalo vyslechnutí té úvahy z Ptákovy Lhoty, která se mně velice líbila. O Jobovi.

Tak to je snad všecko a teď ještě jenom definitivně pozdravy všem, Mileně, Anince, Jirkovi a *last not least* tobě. Doufejme, že se to dá brát vážně, co jsi říkal, a trošku nevážně, co říkala Milena s tou alergií jako hrom. A naopak, co jsi říkal *ego valeo*, tak doufáme, že *vales*. Tak zdar a sílu. Jo a úplně jsem zapomněl nejsrdečnější díky a pozdravy Mirkovi. Ty jeho otázky jsou moc dobré a moc mě zaujaly a pošlu mu k tomu taky nějaké poznámky. Na další už nemám opravdu čas a to, co tam je ten původně nahráno, to ani neposlouchej, to je ještě kousek staré historie.